

بررسی تأثیرپذیری اسیر شهرستانی از سبک حافظ و تطبیق آن با زیبایی‌شناسی موجود در نسخه مصور حافظ محفوظ در موزه دهلی نو

چکیده

یکی از شاعران بی‌بدیل در سبک عراقی، حافظ شیرازی می‌باشد. این شاعر پرآوازه، تحولی عظیم در زمینه شعر و غزل به‌وجود آورد. حافظ به لحاظ ارزش واژگانی و زیبایی وزنی و غنای محتوایی شعری خود، بر شاعران متأخر خویش، به‌خصوص شاعران سبک هندی (یا اصفهانی) تأثیر عمیقی گذاشته است؛ به‌طوری‌که در آثار منظوم شاعران از قرن نهم گرفته تا شاعران معاصر، کم و بیش نشانه‌هایی از سبک و سیاق غزل‌های حافظ مشاهده می‌شود. جلال‌الدین بن میرزا مؤمن اسیر اصفهانی، یکی از شاعران برجسته و نامی و کم‌تر مطرح دوره سبک هندی می‌باشد که تحت تأثیر اشعار خواجه، در غزلیات متعددی اقدام به نظیره‌سرایی از وی نموده است. جستار پیش رو، مطالعه و تحقیقی نظری است که به شیوه پژوهش کتابخانه‌ای انجام گرفته است. محدوده و جامعه مورد مطالعه، دیوان غزلیات و چکامه‌های اسیر شهرستانی، در مقایسه با آثار شعری حافظ می‌باشد. نظیره‌گویی اسیر اصفهانی از سبک شعری خواجه شیرازی، صرفاً به تتبع شعری و سرمشق‌گیری و تقلید از مضمون، وزن و قافیه و کلیت شعری از آثار منظوم حافظ، محدود نمی‌شود؛ بلکه حوزه‌های دیگری از سبک حافظ، اعم از مضمون، ساختار، زیبایی‌شناسی، آهنگ و وزن بیرونی و حاشیه‌ای و اندیشه کلامی را دربرمی‌گیرد. این ویژگی سبکی حافظ منجر به ایجاد وجوه زیبایی‌شناسی در نگاره‌های نسخه مصور حافظ نیز شده است. یکی از این نسخ مصور در موزه دهلی نو در هند نگهداری می‌شود.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی تأثیر سبک حافظ بر سروده‌های اسیر در حوزه‌های مختلف.
۲. بررسی زیبایی‌شناسی در نسخه مصور حافظ محفوظ در موزه دهلی نو.

سؤالات پژوهش:

۱. تأثیرگذاری سبک حافظ بر سروده‌های اسیر در حوزه‌های مختلف چگونه می‌باشد؟
 ۲. وجوه زیبایی‌شناسی در نسخه مصور حافظ محفوظ در موزه دهلی چگونه است؟
- کلیدواژه‌ها:** سبک‌شناسی، حافظ، قران، اسیر شهرستانی، نظیره‌گویی و تأثیر شعری.

مقدمه

شعرای دانشور ادب فارسی، علاوه بر اینکه خود تلاش کرده‌اند تا در سبک‌های مختلف در مقوله سرودن اشعار، شیوه‌ای نو را در پیش گیرند و به زیبایی هرچه تمام‌تر اشعار سروده شده را به مخاطبین خویش ارائه نمایند، در برخی موارد از روی علاقه و یا ضرورت، به نظیره‌گویی از اشعار گذشتگان پرداخته‌اند، پیروی و استقبال از آثار فاخر ادبی، در ادوار مختلف، در میان تمامی ملت‌ها به شکل‌های متنوع وجود داشته است؛ در این الگوبرداری‌ها، چنانچه شاعر مجیب (جواب‌دهنده)، بتواند با وجود پایبند بودن به وزن و قافیه شاعر نخست، با طرحی نو و خوش تراشی کلمات، مضمون‌های تازه‌ای بیافریند و در انتقال معانی مورد نظر از حیث ترکیب و بافت جملات، خصایص جدید شعری را بر آن‌ها حاکم سازد، در نیل به هدف خود کامیاب خواهد بود و سروده او در عوالم شاعرانه، جایگاهی به‌سزا خواهد یافت. یکی از مقوله‌های تقلید و نظیره‌سرایی، تتبع منظوم، شاعری از یک سبک، از شاعری دیگر از سبک ماقبل خود است. برخی از شاعران دوره سبک هندی، بیش از هر دوره دیگر تحت‌تأثیر سبک متقدم خود، یعنی سبک عراقی بوده‌اند. یکی از این شاعران چکامه‌سرا در قرن ۱۱ ه. ق که در عصر ما گمنام مانده است، اسیر شهرستانی می‌باشد. تتبع و تقلید و استقبال شعری میرزا جلال شهرستانی، از شماری از سروده‌های انوری ابیوردی و سعدی شیرازی و اوحدی مراغه‌ای و نظیری نیشابوری و صائب تبریزی و طالب آملی و کلیم کاشانی و فصیحی تبریزی و بیش از همه حافظ، هویداست. هرچند اسیر شهرستانی در آثار منظوم خود، به این پیروی‌ها و تأثیرپذیری‌های خود از شاعران سلف و معاصر خود و بالاخص حافظ و شعر او اشاره نکرده است؛ ولی هر پژوهشگر شعر اسیر که با سخن حافظ نیز آشنا باشد، با تفکر و تأمل در اشعار آنان، از میزان اشتراکات سبکی و تشابهات محتوایی، وزنی و کلامی، منظومه‌های این دو شاعر، آگاهی خواهد یافت.

در مورد موضوع این پژوهش، از جنبه‌های مختلف، تحقیقات چندی در قالب تألیف مقاله و تدوین کتاب صورت گرفته است. جامع‌ترین و پرمایه‌ترین این کندوکاوها در مبحث فن تقلید و نظیره‌گویی شعری اسیر شهرستانی از سروده‌های حافظ؛ نگارش مقالات و کتاب‌هایی به شرح ذیل می‌باشد: شجاع کیهانی (۱۳۷۶) در مقاله «اسیر شهرستانی و سبک او» به بررسی دقیق سبک آثار اسیر پرداخته است. اسماعیلی (۱۳۹۷) در مقاله نقش تداعی معانی بر خلاقیت‌های زبانی اسیر شهرستانی (با تکیه بر فنون بدیعی)» به بررسی فنون بدیع در اشعار اسیر پرداخته است. شریفی و عزیزی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی موسیقی شعر اسیر شهرستانی با تأکید بر تأثیر اوضاع اجتماعی بر شکل‌گیری آن» به بررسی مختصات موسیقایی در اشعار اسیر پرداخته است. شریفی ولدانی (۱۳۸۴) در کتاب دیوان غزلیات اسیر شهرستانی به آثار اسیر پرداخته است. بیگناه (۱۳۴۸) کتاب از دیوان اسیر شهرستانی را منتشر کرده است.

با وجود این، تاکنون به صورت جامع و اختصاصی، کار مدوئی با رویکرد تأثیرپذیری و اقتفاءهای شعری اسیر شهرستانی، از آثار فاخر نظم حافظ و چگونگی تأثیرگذاری سبک شعری او بر اسیر شهرستانی، انجام نشده است و تاکنون هیچ محقق و پژوهشگری، به‌طور مستقل از این زاویه و دیدگاه، به تحلیل پیروی شعری و نظیره‌گویی‌های اسیر نپرداخته و به تدوین جستاری جامع و تخصصی پیرامون آن، ورود پیدا نکرده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است.

نتیجه‌گیری

اسیر شهرستانی با آنکه شعرش ساده و سلیس می‌باشد و از آرایه‌های ادبی و صور خیال کم‌تر بهره گرفته است، ولی تأثیرپذیری غزل او از غزل حافظ، در عناصر گوناگون سازنده شعر، ملموس و ستودنی می‌باشد. عاشق را می‌توان یکی از سرآمدان مقلد شیوه غزل‌سرایی حافظ در دوره بازگشت ادبی نامید. غزل‌های اسیر که در وزن، قافیه یا ردیف؛ با غزل‌های حافظ، مشترک می‌باشد، حدود هشتاد مورد است. در محور زبانی و مفردات، شباهت و همسانی بسیاری در واژه‌ها، ترکیبات اضافی و وصفی، عبارات شعری و حتی ترکیبات متضاد، میان غزل حافظ و اسیر وجود دارد. در محور عاطفه نیز، اندیشه‌های عاشقانه، عرفانه، قلندرانه و خیامی دو شاعر، بسیار نزدیک به هم است. در محور زیبایی‌شناسی ادبی، غزل اسیر مانند غزل حافظ، آن چنان هنری نیست؛ ولی اسیر سعی نموده است در برخی تشبیهات، استعارات، تناسبات، تلمیحات، ایهام و انواع دیگر آرایه‌ها و صنایع لفظی و معنایی، از شیوه و سبک حافظ پیروی نماید. در نسخه مصور حافظ نیز نگارگران با ترسیم نمادین مضامین عاشقانه، عارفه و کاربست نمادها بر وجوه زیبایی‌شناسی بصری و مضمونی دیوان حافظ افزوده است.

منابع و مأخذ:

- ابراهیمی، رقیه. (۱۳۹۲). سبک عراقی. تهران: دانشنامه پژوه.
- اسماعیلی، زیبا. (۱۳۷۹). «نقش تداعی معانی بر خلاقیت‌های زبانی اسیر شهرستانی (با تکیه بر فنون بدیعی)». سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، دوره ۱۱ شماره ۱، ۲۳.
- اسیر شهرستانی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۴۸). از دیوان اسیر شهرستانی. به کوشش حبیب‌الله بیگناه. مشهد: کتاب فروشی باستان: چاپخانه خراسان.
- اسیر شهرستانی. (۱۳۸۴). دیوان غزلیات اسیر شهرستانی، تصحیح و تحقیق غلامحسین شریفی ولدانی، تهران: مرکز نشر میراث مکتوب.
- حافظ شیرازی، (۱۳۶۲). دیوان حافظ. به تصحیح و توضیح پرویز نائل خانلری، دوجلدی، چ ۲، تهران: نشر خوارزمی.
- سجادی، محمود. (۱۴۰۰). پیوندهای شعر شاعران. تهران: مجله ویستا.
- سیدرضایی، طاهره. (۱۳۹۳). «اقسام سبک ادبی». قم: تارنما پژوهشکده باقرالعلم (ع).
- شجاع کیهانی، جعفر. (۱۳۷۶). «اسیر شهرستانی و سبک او». شماره ۱۱، تهران. نامه فرهنگستان.
- شریفی ولدانی، غلامحسین. (۱۳۸۰). «اسیر شهرستانی، تکامل بخش سبک هندی»، تهران. مجله آینه میراث بهار، شماره ۱۲، ۹۵-۹۳.
- شریفی، فرانک و عزیزی، فریدون. (۱۳۹۲). «بررسی موسیقی شعر اسیر شهرستانی با تأکید بر تأثیر اوضاع اجتماعی بر شکل‌گیری آن». همایش گردهمایی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی، شماره ۸، ۲۲.
- لویمی، سهیلا. (۱۳۹۹). «تأثیرپذیری از سبک حافظ در دیوان صائب تبریزی». تهران. مجله مطالعات تطبیقی، شماره ۵۵، ۳۷۱-۳۹۱.

مختاری، عثمان. (۱۳۹۱). دیوان عثمان مختاری. به اهتمام و تصحیح جلال‌الدین همایی، چاپ سوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

میبدی، مرتضی. (۱۳۸۵). بهره‌مندی شاعران از شاعران. تهران: نشر قطره.

همایی، جلال‌الدین. (۱۳۸۹). فنون بلاغت و صناعت ادبی. تهران: نشر اهورا.